

ACC. N:R M. 14530:1-18.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: Småland Upptecknare: Pingal Johansson, Värnamo
 Härad: Östbo Berättare: olika personer; se uppt. bla-
 Socken: Pingele Berättarens yrke: dens beboare!
 Uppteckningsår: 1958 Född år i

Fordon, deras bruk och anskaffning. 1-18. LUF 108
 (teckn. a' sid. 4-6, 8-11, 13-15;
 foton: sid. 16-17, neg. saknas!)

Skriv endast på denna sida.

Svar på frågelista L. U. F. 108:

"Fordon deras bruk och anskaffning"

Arbetsfordon. De arbetsvagnar som i orten
voro vanliga kunde ändras och användas
för olika arbetsuppgifter. Vid föreläring av
timmerstock hade man en förlängning
(länga) mellan fram- och bakkärra, av erforder-
lig längd. Vid transport av långa t. ex.
tjälkar behövdes en lång "länga" och vid
kortare virke t. ex. sågstock en kortare.

Längarna voro av omkr. 10-12 cm. tjocka
granstavar, med hål för en järnnagel vid
"bänghärra" av framkärran. Den kallades i målet
"benavväll" man kunde nämligen vrida
"lea" framkärran åt höger eller vänster allt efter
som det påfordrades. Bakkärran hölls fast med en
järnnagel (benavväll) fäst i borrhål i

längan. För att virket, stöcker o.d. skulle ligga fast på vagnen hade man på framkärren ett s.k. "leträ" med två på ledträets ömse ändar anbragta omkr. 60 cm. långa trästavar "mällstaka" och på bakkärren var ockra två sådana stakar. Skulle man köra gödel, hö, säd eller köra till krarnen bytte man om länga och satte dit en som var av sådan längd att den lämpade sig efter de häckars längd som man ämnade sig använda för tillfället. (På sidan 16-17 äro ett par foton av olika häckar på vanlig arbetsvagn.)

På vagnarna var fyra hjul. Bakkärrens hjul något större än de på framkärren.

Vagnar gjorda på 1870-talen varo bakkärrens hjul ganska höga, omkr. 90 cm. mot framkärrens

2 70 cm. hjul. Dessa vagnar kallades av apänd

anledning "enspännare". Vagnskjul utan
järnbeslag "jäschenä" förekom under 1800-
talets förra hälft, mest där man behövde
köra på sank mark, kärr mossar o.d.

Dessa vagnar kallades i målet "Träbultta-
vagnar". Träringarna, "veäm" voro ganska breda,
detta var nödvändigt annars hölls de inte.

(Nord. Museet förvärfvade en sådan vagn från
Bygget, Fryele s:n. 1936.) Fjädringsanordningar
på arbetsvagnar förekom inte. Lastvagnar
för transport av mjölk, säd till kvarnen o.d.

lätta transporten på herrgårdarna på 1870-80-talet.
Småbrukare och torpare hade vanligen inte
lastvagnar med fjäderanordningar förrän
efter senaste skelshiftet, och inte allmänt
ens då. Vagnar med träaxlar förekom under
1700-talet. Hjulen på dessa fasthölls med en nagel

"löntapp" inslagen genom ett borrhål i träaxeln.
Här några enkla teckningar på en arbstvagns delar
och deras benämningar:

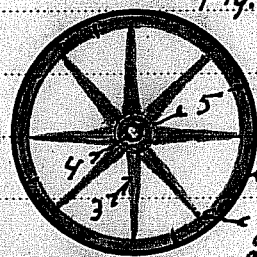

Fig. 1

Fig. 1. vagnshjul med koprets-

ad vagnshjula, blev
vanl. sedan omkr. 1860.

1 = hjul- eller vagnshjula

2 = hjulring "ve" eller lötten.

3 = hjulek "julik". 4 = hjulbörva
eller lager av järn.

5 = hjulnär av trä (julkuh)

Enl. uppgift som jag erhållit av smedmästaren
Karl Bergström född 1889, var det 12 ekrar i fram-
hjulet, och 14 ekrar i bakhjulet på hjul med
stumpskena. Vid påläggning av skenor på
hjulen hade man ett verktyg som kallades hjulkrak

4

Hjulkrak:

Fig. 2. 1 = vagnshjula i

4 ekrar s. k. stump

skena. Den

spikades fast

vid fötterna med

tre spikar eller stifter i

varje ända. var vanl.

före 1860.

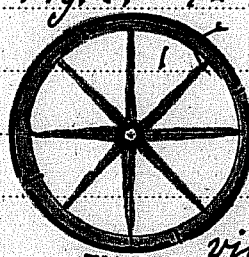
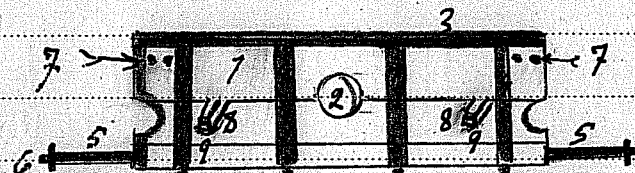

Fig. 2

De plankstycken (vagn av björk) i vilka vagn-
axlarna voro infällda kallades: "banksträ"
även namnformen: "hvarrrä": plural och "hvarrrä": i
ental har använts. Tex. "framhvarrrä", o. "bakhvarrrä".

1 = banksträ (hvarrrä)

2 = bakhvarrrä.

3 = hål för länga.

4 = sk. oken (uträmm) av järn

5 = hållor av järn vilka
med skruv o. muttrar höll
bankens delar l. l. ihop.

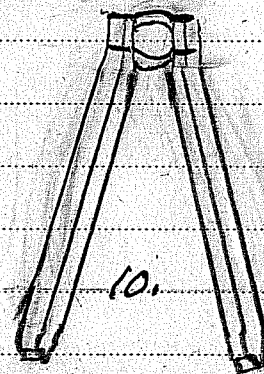
6 = vagnsaxel. 7 = mutter för
hjulets fasthållande.

8 = skruvar vilka fasthåller
5. järnen i vilka mållakerna
sitta.

8 = axelträ.

9 = ändar av klykan (klymmarm)

10 = klyka (klymma av trä
med en ring av flatjärn
i vilken längan födes in

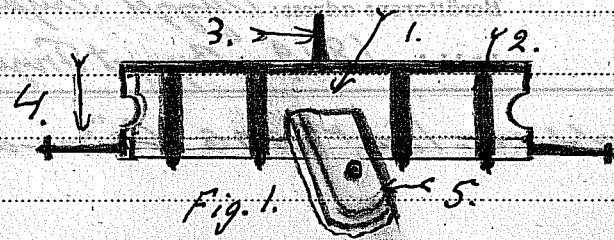

Fig. 1 = Banketrä (hovarrvä) till framkärva
 1 = banketrä. 2 = hållor av plattjärn med skruv och mutter
 3 = nagel för leträ (nannväls för leträ)
 4 = vagnsaxel för hjulen.
 5 = hovarrvä med hål för nagel för längan.

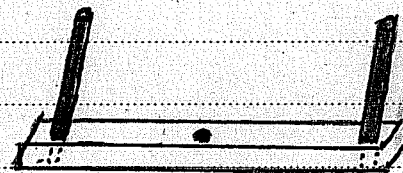
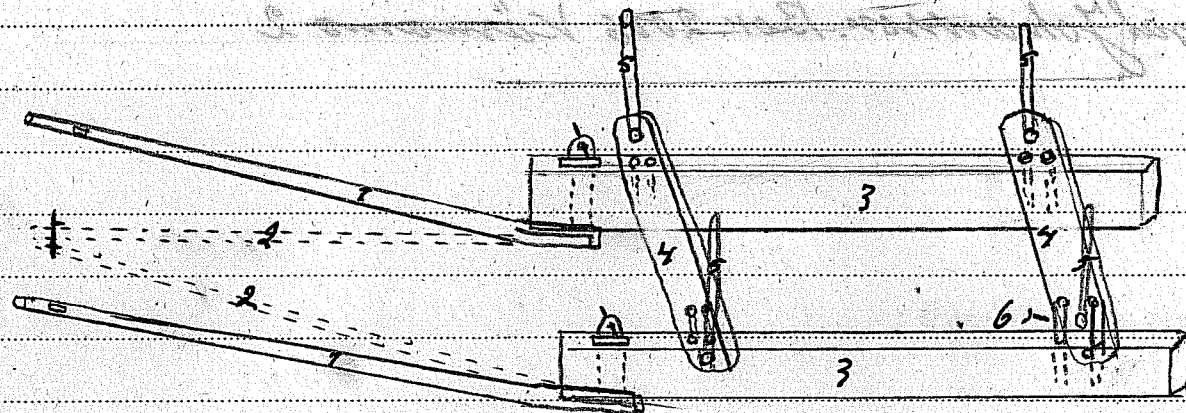

Fig. 2 = leträ med mällstakar. Fig. mällstakar för bakkärva

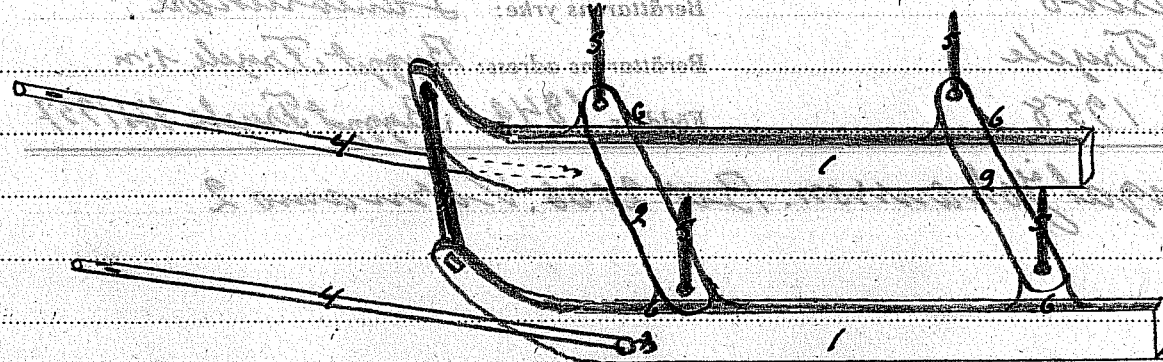
Kärror (tråkjuliga pordon) för godstransport
har icke använts inom orten. Men väl sådana
avsedda att dragas av människor: (dratjorä)
Vintertiden när det var snö (släpörä) i skogar
och på vägarna användes släddor såsom
drögar, (dröjja) och arbetulädar: (arbetstjälka)
för transport av trävirke i skogen och på
vägarna, såd till krarnen, transport av gödrel
som lades i komport ute på åkrarn vid gården
o. s. v. Av de typer som förekommit må
nämnas: De äldsta voro de s. k. krokadörarna
(krokadröjja) De voro av ganska primitiv
konstruktion, och medarna: (åsar) voro
skotta. Vidare hade man drögar med
skotta medar, samt kälkar likalades
med skotta medar, och vid tiden för senaste
skedskiftet skaffade sig somliga av ortens

Antbrukare s.k. värmlandskälkar.

Här ett par Teckningar av "krokadröjse".

Ovan utbildade enkla Brög användes under 1800-talet och väl före den tiden. Bruket av den upphörde något före senaste sekelskiftet. Brögen kunde användas att köra med även när marken var bar om det var frost. (bärfrost) Man kunde spänna för häst eller enbetrar. Om skacklarna voro som Teckningen visar med parocar om skacklarna voro hopvritna som 2. visar 3 = medar. 4 = aken. 5 mällstaka. 6 = fjätara bestående av inborrade pinnar.

Drög med skodda (järnbeslagna) medlar
med sådan drög kunde man köra i skog och mark
och även på vägar men ej vid bärmark.

1. = medlar (åra) 2 = sken 3 = ljep. 4 = skacklar.

5 = målstakar. 6 = fjätara.

Drögar av denna typ användes under 1800-talet
men upphörde att användas vid tiden omkr.
senaste sekelskiftet.

Arbetskälkar: Fig. 1 = framkälke. Fig. 2 = bakkälke.

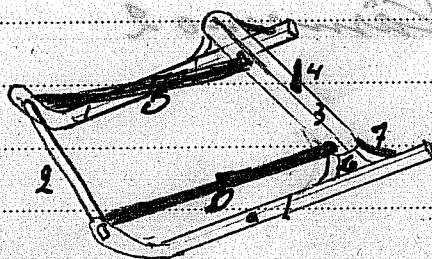

Fig. 1) 1 = medar. 2 = tvärträ.
3 = oken. 4 = lednagel.
5 = styrträ. 6 = fjätarä.
7 = styrjärn.

skacktar för
framkälke.

10. ledträ för framkälke

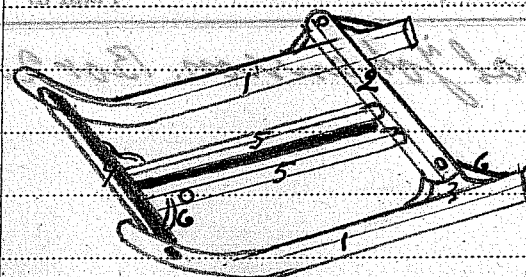

Fig. 2. 1 = medar. 2 = oken.
3 = fjätarä. 4 = tvärträ.
5 = längeträ. 6 = styrjärn.

Länga = förening mellan
fram- och bakkälkar

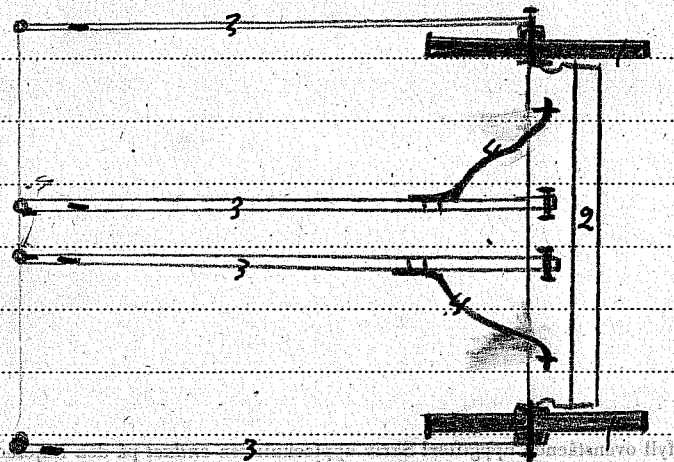
Åkdon: Rörande äldre tiders åkdon berättas
 det att axlarna å vagnarna voro av trä.
 Anspänningsanordningarna voro ordnade så:
 Höger och vänster skacklar voro fästade
 vid vagnaxlens ytterändar (dessa om man
 körde med hästar i par). Vidare hade man på
 högerhästens vänstersida en skackel och på
 vänsterhästens högersida också en skackel
 Allt hade alltså ingen stång eller stång-
 koppel som numera. Huru dessa anspänningsan-
 ordningar voro inrättade visar denna teckning.

1 = vagnhjul.

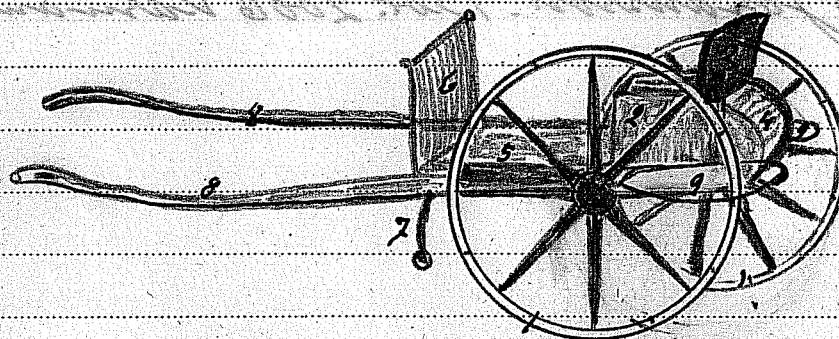
2 = bantse.

3 = skacklar.

4 = styrgjörn för skack-
 larna.

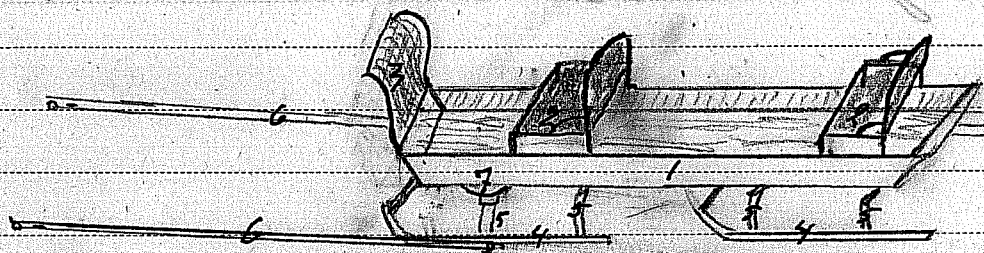

Uppvecklarens farfar som var smed och vagn-
makare tillverkade sin en fjädervagn på 1850-talet.
Sådana vagnar kallades lignfjädervagnar, och
de voro avsedda att användas då man ville "åka
fint" d. v. s. till kyrkan, staden o. s. v. Det var inte
många småbönder som höll sig med fjäder-
vagnar på 1850-talet. Vagnen blev tyvärr
förlorad vid en eldsvåda i början av 1900-talet.
Jag minns att den var ganska smalspårig enl.
den tidens bruk. Hjulen voro beslagna med s. k.
stumpskenor. Häcken var försedd med två säten
med plats för två personer i varje säte.
I ena sätets ryggstöd som var av gott virke
var en urholkning med plats för brännvins-
flaska, över urholkningen var en lucka med
lås och gånghjärn.

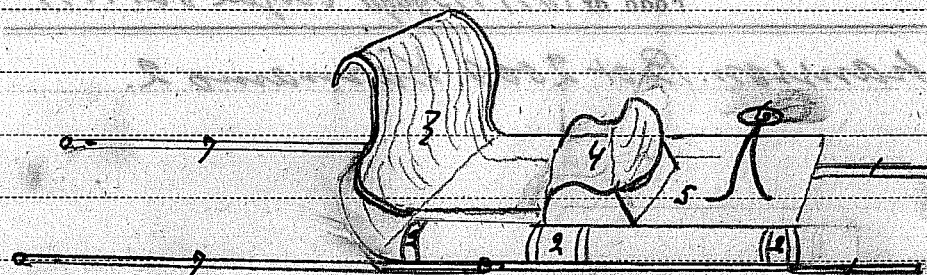

Kärren tillverkad i början av 1880-talet av en vagn-
makare i Åker s:n. Åstbo h:d. Kärrenna kallades i orten
"Kaffebrännare" av anledning, att de åkande blev
så hästen travade, omskakade, det riste såde man.
1: hjul. 2: rits. 3: ryggstöd 4: låda anordn. att stoppa hö
till foder åt hästen 5: botten 6: framskärm 7: posten.
8: skacklar, på undersidorna järnberlagna.

13 Järnberlagen till skacklarna kallades "hlangkama".
9: fjädrar.

Åksläda: (åkätjälka) av typ som blev vanlig
vid tiden för senaste sekelskiftet.
1: häck. 2: sälen. 3: skärm av järnplåt.
4: medlar. 5: fjätare. 6: skacklar.
7: vänderkiva, av järn

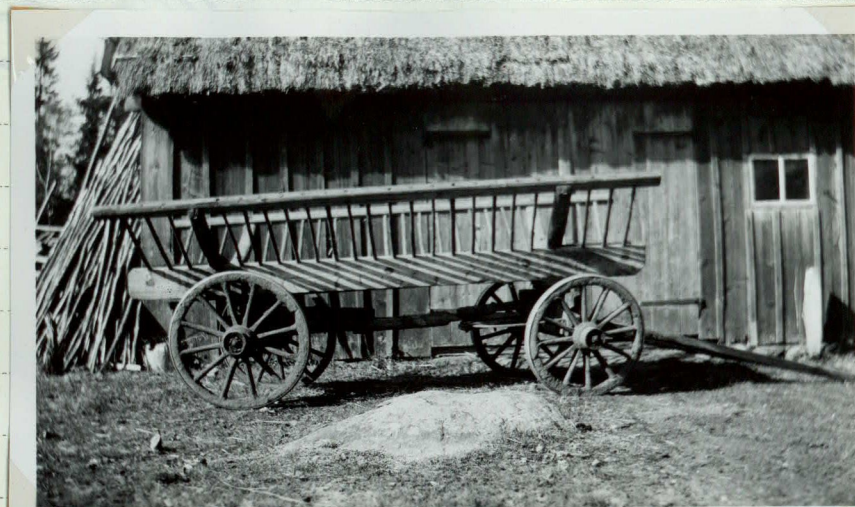

Åkrläde s.k. skrinnda (skrinna)

Sådana tillverkades på 1870-1880-talen av
smeder och vagnmakare i Åker s.m. Örebro l.d.

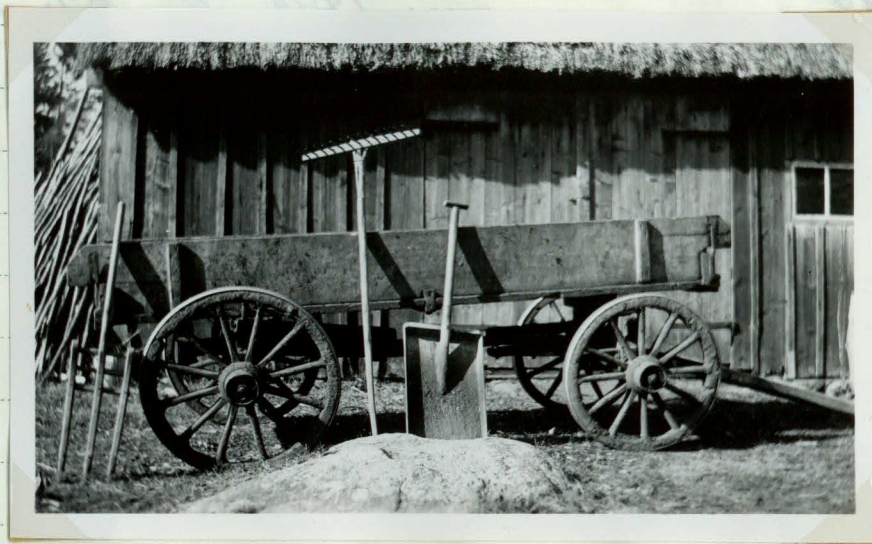
1 = medar. 2 = fjätare. 3 = skärm 4 = säte och ryggstöd.

5 = golv eller botten. 6 = kurkbock. 7 = skacklar.

neg. salens!

Gammal vagn från Bygget Fryele s:n.
Häcken som är på vagnen kallades krokhäck
man brukade använda vådan häck att
lägga grannris i och köra hem till gården
och hacka sänder till strö i Ladugården.
Man kunde också använda häcken att lägga hö
sträsäd o.s.d. och köra till gården.

my. silorus!

Gammal vagn från Bygget Fryele s.m.
Häcken på vagnen är en s.k. gödselhäck
"Lynpäsätä" avsedd att lägga gödels och köra
ut på åkrarna. Redskapen vid häcken är fr. vänster
gammal gödelsrep av trä, skovel av trä samt
en kratta.

Upptecknarens farfar Johannes Jakobsson
i Bygget Fryele. född 1810, död 1880 var vagnmakare
och smed. De uppgifter som lemnats i denna
uppteckning grundar sig på uppgifter av hans
son min far (August Jakobsson i Bygget Fryele s. n.
född 1849, död 1937.) berättat för mig, medan
han levde. Jakobsson brukade aryttra sina
vagnar på marknader i Vexjö, och dessutom
till lantbrukare i hemorten. Det var på 1850-
1860-talen som Jakobsson var mest verksam som
vagnmakare. Några prisuppgifter på vagnar från
denne tid kan jag inte lämna, jag har visserligen
anteckningar derom med de ha förkommit.
Hantverksmässig tillverkning förkom inom orten
tills omkr. 1870, varefter den upphörde.
Det fanns gott om vagnmakare i Åker s. n. och i
Skillingaryd, och det lönade sig inte att konkurrera
18. med dem.